

DANKÓ DÁVID

Elválaszt, avagy összeköt?

A kísérletezés eltérő szerepe a közgazdaságtanban
és a menedzsmenttudományokban

A kísérletezés története meglehetősen eltérő a közgazdaságtanban, illetve a menedzsmenttudományokban. Míg a közgazdászok többsége egészen a legutóbbi időkig bizalmatlansággal – ha nem gyanakvással – tekintett a kísérletekre, a menedzsmenttudományok művelői változatos módokon aknázták ki a bennük rejlő empirikus lehetőségeket. Mára azonban mintha az ökonómia is kezdene a kísérletek felé fordulni. Nem lebecsülendő annak az esélye, hogy a tudományos kísérletek segítségével áthidalhatóvá válik a szakadék, amely ma még elválasztja egymástól – mind módszertanilag, mind az elméleti gondolkodást tekintve – a közgazdaságtant és a menedzsmenttudományokat. E cikk azt vizsgálja, miként jött létre ez az elszigeteltség, s hogyan válhat a kísérletezés a közeledés egyik mozgatórugójává.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B41, B52, C90, M10.

A társadalomtudós a létező legszörnyűbb példája az olyan embernek, aki egyre többet tud egyre kevesebbéről.

C. W. M. Hart (1943)

Mind a közgazdaságtanban, mind a menedzsmenttudományokban kezd erősödni az igény a kísérletekre alapuló tudományos módszertan lehetőségeire, szerepére és jövőjére vonatkozó tisztázandó kérdések megválaszolására. A kísérletezés története igencsak eltérő a két diszciplínában. A közgazdászok többsége egészen a legutóbbi időkig bizalmatlansággal – ha nem gyanakvással – tekintett a kísérletekre, amelyek sehogyan sem illettek *a priori* elméleteikbe (a „klasszikus” érvelést *Friedman* [1953] adja, 10–11. o.), s amelyeket a főáramú közgazdaságtan retorikája emiatt gyakran mint a világ félreeső kutatóműhelyeiben ügyködő, *mainstreamen* kívüli kutatók intellektuális játékaként ábrázolt (lásd például *Roth* [1988]). Mindeközben a menedzsmenttudományok művelőit láthatólag elbűvölte a kísérletezésben rejlő empirikus lehetőség. A szervezeti magatartás és a szervezetszociológia máig közismert kísérletek hosszú lajstromával büszkélkedhet (*Fisk* [1964], *Wren* [1994]).

Napjainkban viszont mintha a közgazdaságtan is a kísérletezés irányába kezdene fordulni, talán azért, mert más ígéretes módszerek hiányoznak, amelyek visszakalau-

* A szerző köszönetet mond *Szabó Katalin* és *Bakacsi Gyula* professzoroknak a cikk megírásához nyújtott segítségükért, illetve az anonim lektornak értékes és jobbító észrevételeiért.

Ebben az írásban a *menedzsment* és a *menedzsmenttudományok* kifejezéseket mindvégig a vezetésről és irányításról alkotott gondolatok, illetve azon erőfeszítések gyűjtőfogalmaként használok, amelyek e gondolatok tudományos, oktatási és üzleti gyakorlatba való átültetését célozzák. A szövelezéssel azt kívánom kifejezni, hogy cikkemben a menedzsmentet mint átfogó, általános tevékenységet vizsgálom (átfogó, általános szemszögből), s nem törekszem valamely specifikus vállalati részterület részletekbe menő elemzésére.

zolhatnak rég elvesztett valóságosságához. A 20. század interdiszciplináris alternatívái, amelyek révén egyes kutatók a közgazdaságtant a hétköznapi világ problémáihoz próbálták közelíteni, vagy nélkülözték a megfelelő módszertani „háterszínét” (például a hagyományos intézményi közgazdaságtan, szociológiai közgazdaságtan); vagy partikuláris kérdésekre kerestek válaszokat (például kultúragazdaságtan); vagy a *mainstream*mel való radikális szembehelyezkedésük miatt képtelenek voltak érvényesülni (például alternatív – ökológiai – közgazdaságtan, erkölcsi közgazdaságtan). E problémák gyakran halmozottan jelentkeztek bennük.¹ A kísérletezés – egy új módszertani lehetőség, amely azonban magában hordozza az elmélet újragondolásának esélyét – ebben a közegben ígéretes ösvénynek tűnik az absztrakt közgazdasági világból való „visszameneküléshez”.

Kiismervén a kísérletek erősségeit és gyengéit, az észak-amerikai közgazdászok – európai kollégáik többségével egyetemben – ma már többé-kevésbé tiszta képpel rendelkeznek arról, hogy mire alkalmazható a kísérletezés. Esély mutatkozik arra, hogy a tudományos kísérletek révén áthidalhatóvá válik a szakadék (*Scapens* [1994], *Teece* [1984], *Williamson* [1996] 133. o.), ami ma még elválasztja egymástól – mind módszertanilag, mind az elméleti gondolkodást tekintve – a közgazdaságtant és a menedzsmenttudományokat, tágabban pedig a közgazdaságtant és mindennemű alkalmazott gazdaságtant (*Colander* [1992]). Hogy ez a közeledés mikor miként s mely tudományos berkekben zajlik le, egyelőre megjósolhatatlan, az azonban sajnos – mint annyiszor – most is elmondható, hogy a közép-európai régióban a „kísérletező hajlam” még inkább furcsaság-számba megy. Magyarországon és a környező országokban a közgazdasági kísérletezést még mindig hajlamosak vagyunk kétkedéssel vagy megrökönyödéssel fogadni, netán elutasítani is anélkül, hogy előnyeiről és valós hátrányairól előzetesen képet alkotnánk. A módszertan újszerűségének tudható be, hogy a magyar közgazdasági és menedzsmentfolyóiratokban még mindig elvétve akadnak csak kísérleti tapasztalatokat bemutató írások (lásd például *Ambrus-Lakatos-Meszerics* [2003]).

A tanulmány egyik fő feladata, hogy felhívja a figyelmet a kísérletezésre mint kiaknázatlan módszertani lehetőségre. Először vázolja, mit és mikor nevezhetünk kísérletnek, majd *elhatárolja a kísérleteket a szimulációtól, az imitációtól és a „terepen végzett” tesztektől*. Röviden bemutatja a laboratóriumi és a terepkísérletek legfontosabb jellegzetességeit és felhasználásuk módjait. Ezt követően a közgazdaságtanban és a menedzsmenttudományokban fellelhető kísérleteket egy illusztratív mátrixba rendezi, s megvizsgálja legfőbb előnyeiket és hátrányaikat. A tanulmány második fele foglalkozik a közgazdaságtani és menedzsmenttudományi kísérletekkel, valamint a kísérletezésben rejlő – a tudományos konvergenciát előmozdító – lehetőségekkel. A hangsúly mindvégig azon a kérdésen nyugszik, hogy *miért olyan különböző a kísérletek szerepe a két diszciplínában, s a konvergencia milyen „szellemi távlatokat” rejthet magában*.

A tanulmánynak azonban az sem célja, hogy explicit hierarchiába rendezze a kvalitatív, kvantitatív-statisztikai, illetve kísérleti kutatási módszereket, sem pedig az, hogy a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok tudományelméleti alapjainak elemzését adja. Emiatt a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok között tátongó szakadék bemutatásakor is elsősorban a kísérletezéssel kapcsolatos aspektusokat tartja szem előtt.

¹ A hagyományos intézményi közgazdaságtanról magyarul lásd például *Szabó* [2003] (369–370. o.), az alternatív (ökológiai) és erkölcsi irányzatokról *Schumacher* [1991], *Sen* [2003], *Tanyi* [2000].

A kísérletek fogalma és jellemzői

Noha a kísérletek mibenléte a legtöbb diák, kutató, sőt, laikus számára is világos, precíz definíciót adni nem könnyű. Általánosan megfogalmazva, a kísérletek olyan – alanyokon végzett – ellenőrzött vizsgálatok, amelyekben a kísérletet végző kutatónak lehetősége van a vizsgálat környezeti paramétereinek, illetve szabályainak („intézményi keret”) meghatározására és módosítására. A kísérletezőnek emellett lehetősége van többször is megismételni a vizsgálatot annak érdekében, hogy kiderüljön, a paraméterek megváltoztatása miként hat a kísérleti alanyok magatartására (Csepeli [2002] 132–140. o., Sprinkle [2003] 289. o.). A kísérletek három vonása kiemelkedően fontos.

– A kísérletek *ellenőrzött* vizsgálatok, azaz „a gazdasági környezet igen nagy mértékben a kísérletet végző ellenőrzése alatt áll” (Roth [1988] 974. o.). A környezet „a szereplők összességére jellemző sajátosságok – ízlések és technológia (...), tényezőellátottság, termelési és költségfüggvények – együttese” (Smith [1989] 153. o.).

– A kísérleteket meghatározott vizsgálati szabályrendszerek szerint végzik, amelyeket gyakorta *intézményi keretnek* neveznek. Az intézményi keret a vizsgálat „belső környezete”: ebben adják meg, hogy a kísérleti alanyok mit tehetnek, és mit nem, hogyan és milyen sorrendben végezzék cselekvéseiket, miként adják át egymásnak információikat, s üzeneteik miként válnak egyezségekké. Az intézményi keret ennél fogva – a kutató által ellenőrzött környezeti változókkal együtt – az alanyok magatartását meghatározó tényező (Smith [1989]).

– A kísérletek ritkán „egyfordulósak”. Sokkal jellemzőbb, hogy ugyanazt a vizsgálatot többször is megismélik, általában kismértékben változó környezeti és/vagy intézményi keretfeltételek mellett, azzal a céllal, hogy a próbaértékek kísérleti alanyokra gyakorolt hatását értékelni tudják. A kísérletek tehát *megismételhetők* (Binmore [1987] 258. o.).

Látható, hogy a kísérletezőnek mind a környezet, mind az intézményi keret elemeit jogában áll megváltoztatni. Az efféle *beavatkozásokat* (Csepeli [2002] 138. o.) a kísérletező az egymás után következő vizsgálati szakaszokban hajtja végre, hogy összemérhesse az alanyok magatartásában bekövetkező változásokat a korábbi próbák mellett megfigyelt mintákkal, vagy – szándéka szerint – egy mindvégig „beavatkozásmentesen” hagyott kontrollcsoporttal.

Idetartozik még az az igen fontos megállapítás, hogy a kísérletek jellegükből adódóan *elméletvezéreltek* (Binmore [1987] 258. o., Smith [1989]). A közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok különböznek egymástól a tekintetben, hogy miként kapcsolják a kísérletezést az elméletalkotáshoz, ám mindkettejükben közös: nem hajtanak végre tervezetlenül kísérleteket, hogy a véletlen segítségével jussanak némi strukturálatlan ismeret-hoz társadalmi-gazdasági jelenségekre vonatkozóan. A közgazdaságtanban, egy jellegzetesen *a priori* tudományban, a kísérleteket elfogadhatóságvizsgálatoknak kell tekinteni, amelyek lehetővé teszik már létező elméletek finomítását vagy kiterjesztését (Binmore [1987] 258. o.). A menedzsmenttudományokban a kísérletezés ahhoz nyújt segítséget, hogy az emberi viselkedésről alkotott egyedi hipotéziseket – esetenként szűkebb hipotézishalmazokat – logikailag konzisztens elméletekké fejlesszük. A kísérletek eszerint megelőzik (s nem követik) az elmélet megszületését, s így szerepük az elméletalkotás támogatása.

Szimuláció, imitáció, „terepen végzett” próbák

Érdekes egymástól elhatárolni a kísérlet, a szimuláció, az imitáció („utánzás”) és a terepen végzett próba fogalmakat. Ezek ugyanis gyakran jelentésükben összekuszálódva bukkannak fel.

Szimuláció esetén a vizsgálandó társadalmi jelenséget egy egyszerűsített modellbe képezzük le (Berends–Romme [1999], Swieringa–Weick [1982]), majd vizsgálatainkat ezen az egyszerűsített modellen – vagy ebben a modellben – végezzük. A szimulációkra tekinthetünk „élő modelleként” is, amennyiben bennük emberek (alanyok) bizonyos intézményeknek megfelelő magatartásmintákat mutatnak – éppen úgy, mint a kísérletekben. Egy szimuláció során azonban pusztán a valóság egyszerűsítésére törekszünk, nem pedig az ellenőrzésére. A kutató nem gyakorol közvetlen befolyást a környezetre és az intézményekre, ami pedig a kísérletezés jellemzője, sőt előfeltétele. A közgazdaságtanban a közpolitika-kutatás szolgál jó példákkal szimulációra: ahelyett, hogy egy tervezett kormányzati beavatkozás hatását és dinamikáját matematikai úton képzett ökonometriai modellekben vizsgálnák, helyi (például kerületi, városrészi szintű) kutatási projekteket indítanak, amelyek révén a javasolt beavatkozás eredményeit valóságos – „érző és lélegző” –, de nehezen ellenőrizhető társadalmi mintán vizsgálják (Heckman–Smith [1995], Riecken–Boruch [1978]).² Az üzleti oktatásban a komplex, valós életbeli szervezeti szituációk leírását célzó tantermi csoport- és szerepjátékok említhetők példaként szimulációra (Swieringa–Weick [1982] 60–61. o.).

Külön kategóriaként érdemes kezelni az *imitációt* (*utánzást*), amin olyan próbát értünk, amelyben nem mutatkozik törekvés a valóság egyszerűsítésére, ehelyett a cél annak pusztá reprodukálása. Nem kerül sor átértelmezésekre, adaptációkra, egy adott helyzetet tehát mozaikdarabkáról mozaikdarabkára egy azonosan komplex – vagy éppen egyszerű – másik szituációba képezünk le. Így teremtünk lehetőséget a vizsgálati alanyoknak – főként diákoknak – arra, hogy egy szituációt személyesen is átélhessenek. Például a közgazdaságtani tantárgyakban a keleti piacokat (bázárokat) imitálhatjuk, a menedzsmentoktatásban pedig a „szervezeti magatartás” kurzusok konfliktusmenedzsmenttel foglalkozó órái említhetők példaként.³

A kísérletezés, a szimuláció és az imitáció legfontosabb különbségeit az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

A kísérletezés, a szimuláció és az imitáció közötti legfontosabb különbségek

Megnevezés	Ellenőrizhetőség és ismételhetőség	Törekvés a valóság leegyszerűsítésére	Egy valós életbeli helyzet modellezése
Kísérletek	✓	✓	✓
Szimulációk		✓	✓
Imitációk			✓

A *terepen végzett próbák* fogalma – ellentétben az előbbi kategóriákkal – kissé homályos. A „tereppróba” újonnan született elgondolások valódi vagy valószerűnek hitt környezetben történő kipróbálását jelenti csupán. Semmit sem mond arról, hogy a szóban forgó elgondolást miként fogják vizsgálatnak alávetni: kísérletezés, szimuláció, avagy

² E technikák és kutatási programok gyakran „társadalmi kísérlet” megjelöléssel bukkannak fel, ám a címke nem kell, hogy bárkit is megtéveszsen. Sokkal helyesebb volna ugyanis „társadalmi szimulációról” beszélni, ahol az érintett körzetek az egész társadalom egyszerűsített modelljeként szerepelnek.

³ A konfliktusmenedzsment-órákon a diákok szerepjátékok résztvevőiként *imitálnak* valós konfliktusokat: adott egy problémával terhes kiinduló helyzet leírása (szervezeti példa alapján), adottak különféle vezetői és beosztotti szerepek, valamint bizonyos keretfeltételek, ám ettől kezdve a hallgatók maguk alakítják a meg egyezés mint cél irányában kibontakozó „játékot”, az oktató feladata pedig az, hogy a valós szituáció lefolyásának ismeretében moderálja az óra menetét.

imitáció útján-e. A terepróba olykor mindössze „empirikus munkát” jelöl, amelyben az „adathalmazokat (...) úgy tekintjük, mint amiket a környezet csak úgy kiköp magából, a kutatást végző pedig összegyűjt (vagy összekapar). Ez eltér a kísérletezéstől, ahol az adathalmazok a vizsgálat végzője által – gondosan ellenőrzött körülmények közepette – létrehozott kézművesipari termékek” (Binmore [1987] 258. o.).

Bármennyire tisztázatlan is a terepróba pontos jelentése, a kifejezés arra bátorít, hogy egy lépéssel továbbhaladva megvizsgáljuk, miként viszonyul egymáshoz a kísérletezés két fő ága: a terepkísérletek, illetve a laboratóriumi kísérletek.

A kísérletek természetete és szerepe

A kísérletek egyik felhasználási módja meglévő elméletek elfogadhatóságának ellenőrzése, a teóriák finomítása, kiterjesztése (a közgazdasági megközelítés szerint), illetve belső konzisztenciájuk megteremtése (a menedzsmenttudományok megközelítése értelmében). E ponton két alapvető kérdés merül fel. 1. Miben különböznek a terepkísérletek a laboratóriumi kísérletektől, s miben hasonlítanak azokhoz? 2. Van-e más felhasználási módja is a kísérleteknek az elméletek próbáján/kifejlesztésén túl?

Az 1. kérdés megválaszolásához a terepkísérletek és a laboratóriumi kísérletek részletesebb bemutatása szükséges. A *terepkísérletek* általában nagy terjedelmű, „szabadban végzett” kísérleti projektek, amelyek számos kísérleti alanyt érintenek mindennapi helyzetekbe helyezve őket, komplex kérdésekre koncentrálnak, és kerülnek a túlzott absztrakciót (Heckman–Smith [1995], Riecken–Boruch [1978]). Cserébe a valósághoz közelebb álló kísérleti körülményekért, az ismételhetőség és – legalábbis részben – az ellenőrizhetőség csorbul, miáltal a terepkísérletek a laboratóriumi kísérletekkel összehasonlítva jóval közelebb kerülnek a szimulációkhoz.⁴ A *laboratóriumi kísérletek* kisebb terjedelmű, mesterséges környezetben végzett kutatási programok. A laboratórium nem szükségképpen egy speciálisan tervezett, „steril”, ezernyi mérőműszerrel és értékelő berendezéssel felszerelt helyiség, s a számítógépek megléte sem előfeltétel (Szabó [1998] 398–399. o.). Laboratórium minden olyan hely, amely az ellenőrizhetőség érdekében jól körülhatárolt, elegendő a tér a néhány tucat kísérleti alany – jellemzően egyetemi hallgatók – számára, és kellőképpen absztrakt környezet teremthető ahhoz, hogy az alanyok csak a górcső alá veendő elméletre figyelhessenek (Roth [1988]).

A terepkísérletek realiztikusabbak és kevésbé elvontak tehát, ám ennek az az ára, hogy kevésbé igazodnak a kísérleti célokhoz. A laboratóriumi kísérletek elvontabbak, kevésbé tükröződik bennük vissza a mindennapi élet valósága, cserébe azonban erősebben összpontosítanak a kísérlet tárgyára és robosztusabbak (Scandura–Williams [2000] 1252. o.). Ha egy képzeletbeli szakaszra illesztjük őket, a laboratóriumi kísérletek a szakasz „elvont” végéhez közel, a szimulációk és imitációk a „valóság” végpontnál, a terepkísérletek pedig valahol a kettő között fognak elhelyezkedni.

A terep- és a laboratóriumi kísérleteknek azonban sok a közös vonásuk. Ezek jól mutatják a kísérletezés természetét. Egyrészt mind a terepkísérletekben, mind a laboratóriumokban önkéntes jelentkezőkkel dolgozunk, akik vagy részesülnek valamiféle – pénzbeli vagy nem pénzbeli – díjazásban, vagy sem (Moser [1998]). Másrészt, mindkét kísér-

⁴ Az ismételhetőség és az ellenőrizhetőség sérülése felveti azt a kérdést, hogy vajon a véletlen próbálkozáson alapuló (próbálkozás és tévedés) kísérletezés – amelyben semmiféle előzetesen meghatározott kísérleti elrendezést sem használnak – és a tapasztalati tanulás más útjai szintén kísérleteknek tekinthetők-e. Noha valóban nehéz meghatározni a határt kísérletezés és tapasztalati tanulás közt, ebben az írásban az utóbbit nem fogom kísérleti eljárásnak tekinteni, méghozzá alacsony belső érvényessége miatt (Bungard [1997]).

lettípus egy mögöttes elmélet ellenőrzésének vagy fejlesztésének célját szolgálja. Harmadszor, mindkettő az absztrakció eszközével él annak érdekében, hogy a résztvevők figyelmét a vizsgálandó elméletre összpontosítsa, azaz kiszűrje a nem kívánatos környezeti „zajokat” (Smith [1989], [2002]). Végezetül, a kutatók a laboratóriumi és terepkísérletekben egyaránt a kísérleti elrendezés (környezet és intézményi keret) ellenőrizhetőségére és megismételhetőségére törekcsenek.

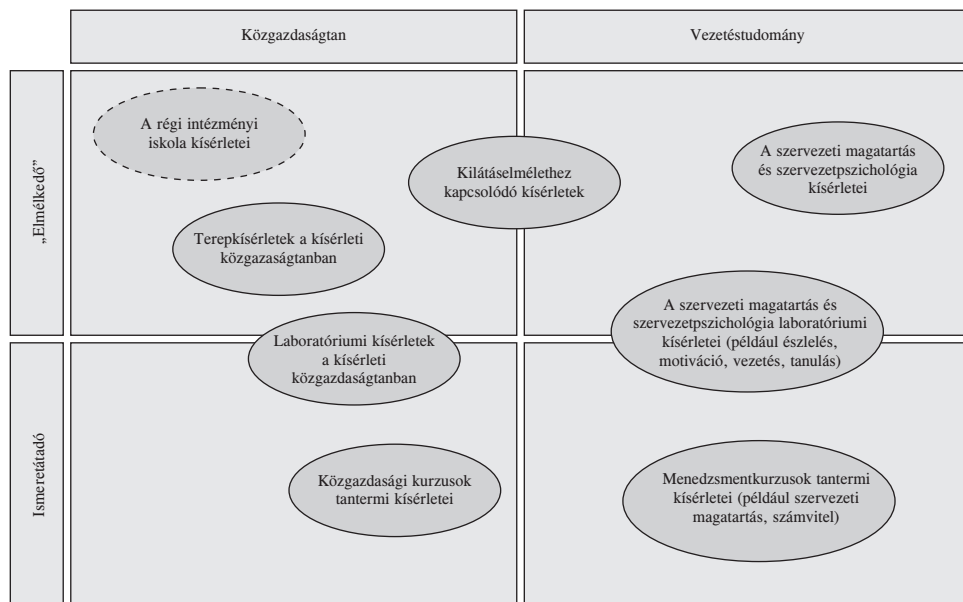
A 2. kérdés – hogy vajon a kísérleteknek az „elméletek támogatásán” túl lehet-e más felhasználási módjuk – egyszerűen megválaszolható: igen. Vegyük észre, hogy a laboratóriumi kísérletek nemcsak az ismeretek megszerzésében és ellenőrzésében segíthetnek, hanem továbbadásukban is közgazdász-hallgatóknak, menedzsmentet tanuló diákoknak vagy éppen laikusoknak (Smith [2002]). A legtöbb diák rendkívül unalmasnak, valóságától elrugaskodottnak találja a monopóliumokra analitikusan levezetett bevételi és nyereségfüggvényeket. Az a benyomásuk keletkezik, hogy a valósághoz kötődő tartalom – ha van ilyen egyáltalán – elvész az absztrakciók és a matematika rengetegében, s nehézségeik támadnak e tartalom „felszínre hozatalában”. Akkor azonban, amikor ugyanezekkel a fogalmakkal úgy ismertetjük meg őket, hogy egy narancspiacot hozunk létre a tanteremben monopolista eladókkal és árelfogadó vevőkkel, rögvest ráéreznek arra, hogyan is működnek a valóságban a monopóliumok. A kísérletek ezáltal az ismeretek átadásának hatásos eszközei, amelyekkel érthető és tömör módon „tálalhatunk” tényeket, mechanizmusokat és ezek összefüggéseit bárki számára. Ha kísérletekben veszünk részt, az elmélet közelebb kerül hozzánk – innen a kísérletezés oktatásban játszott szerepe, ami az elmúlt években folyamatosan erősödik, különösen a kísérleti közgazdaságtan, a szervezeti magatartás és pszichológia, a pénzügy és a számvitel területén.

Az eddigieket összegezve, a kísérleteket két tág csoportba rendezhetjük. „Elmélkedőnek” nevezzük azokat a kísérleteket, amelyek célja az *a priori* létező – zömmel közgazdasági – elméletek támogatása (ellenőrzése, újrafogalmazása, finomítása és kiterjesztése), illetve – zömmel menedzsmenttudományi – munkahipotézisek elméletekké érlelése. Az „ismeretátadó” kísérletek célja ezzel szemben oktatási: az elméletek átadása. Az eltérő felhasználási módokat egy egyszerű illusztratív mátrixba illeszthetjük (1. ábra).

A mátrix a kísérletek kognitív térképeinken való elhelyezéséhez nyújt hasznos fogódzót. Négy mezőbe sorolja a kísérleteket aszerint, hogy 1. közgazdaságtani vagy menedzsmenttudományi jellegűek-e, illetve 2. elmélkedők-e, avagy ismeretátadók. A kísérletek mindkét célra alkalmazhatók mind a közgazdaságtanban, mind a menedzsmenttudományokban, ám itt utalunk az „elmélkedés” eltérő jegyeire a két diszciplínában. A *bal felső* mezőben (közgazdaságtani „elmélkedő” kísérletek) olyan terepkísérletek dominálnak, amelyek – méretüknél fogva – alkalmasak hipotézisek vizsgálatára, elméletek „igazolására”, finomítására és továbbfejlesztésére, ám kevésbé használhatók oktatási célokra. A legtöbb közgazdasági kísérletet az úgynevezett kísérleti közgazdaságtan (*experimental economics*) képviselői végzik, akik egy – a Nobel-díjas Vernon Smith, illetve Alvin Roth, Colin Camerer, John Kagel és számos más szerző nevével fémjelzett – viszonylag új gondolati áramlat képviselői (Roth [1988]). A kísérleti közgazdaságtannal – amely arra törekszik, hogy az ismeretszerzés kísérleti módszereit bevezesse a „klasszikus” közgazdaságtudományba (Mukherji [1996]) – a későbbiekben még részletesen foglalkozunk.

A kísérletezéssel (is) foglalkozó közgazdászok közül néhányan (Shoemaker, Newman, Payne, Arkes, Blumer és sokan mások) Daniel Kahneman és Amos Tversky munkáira építenek (Edwards [1996]). Az ő empirikus alapokon nyugvó kilátásméletük – amely bebizonyítja a racionalitási paradigma esendőségét, s bemutatja, hogy az emberek észlelt hasznosságok és heurisztikák szerint cselekszenek „amnéziás” állapotban számított valószínűségek helyett – változatos kísérletek sora mentén formálódott egységes elméletté, amely kísérletek általában száz és ötszáz közötti alany számon alapultak (Hámori [2003]).

1. ábra
A „kísérletek mátrixa”

A kilátásemélet ezáltal „kísérletezőspárti tudományos mozgalomként” is felfogható, amely alkalmazásait tekintve átnyúlik a menedzsmenttudományoknak a menedzseri döntéshozattal és észleléssel foglalkozó mezőire.

Végezetül, még mindig a bal felső sarokban, ám pontozott vonallal a régi intézményi iskola kísérleteit ábrázoljuk. Noha a főáramú közgazdaságtan hívei a német régi intézményi iskolát sohasem tekintették igazán élenjárónak, s többnyire módszertanilag gyöngé, historicizáló zsákutcának láttatták,⁵ ezen iskola megalapítója, Gustav Schmoller volt az első, aki a kísérletek közgazdaságtani felhasználása mellett érvelt (*Duindam–Verstegen* [2000]).⁶

A *bal alsó* mezőben a kísérleti közgazdászok által végzett laboratóriumi és tantermi kísérletek találhatók. A laboratóriumi kísérletek ugyanakkor az új ismeretek létrehozásában is kiemelkedően fontos szerepet játszanak, ezért átnyúlnak a mátrix bal felső mezéjébe. Noha a kísérleti közgazdaságtan laboratóriumi és tantermi kísérletei változatos területeket fednek le, a fókuszpontok jól azonosíthatók. Ezek: a kétszemélyes alkuk, a piacelmélet, közjavak, játékelmélet és potyautas-magatartás, árverések, egyéni választás, illetve az ár mint hayeki koordinációs mechanizmus (*Mukherji* [1996], *Roth* [1988]).

A *jobb felső* mezőbe a menedzsmenttudományok terepkísérletei tartoznak, amelyek eredendően a szervezeti magatartás és szerveztpsichológia eszközei voltak. E kísérleteket – némileg önkényesen – feloszthatjuk széles körben ismert, nagy, longitudinális vizsgálatokra, illetve kevésbé hírneves, kisebb kutatásokra. A szervezeti magatartás mint diszciplína születését maga is egy nagy terepkísérletnek, a sokat vitatott hawthorne-i vizsgálatorozatnak köszönheti, amit 1924 és 1932 között végeztek a Western Electric

⁵ Példáért és konkrét hivatkozásokért lásd például *Madarász* [2002] 847–849. o., *Peukert* [2001].

⁶ Schmoller szerepét lásd később.

Chicago melletti, Hawthorne-i üzemében (Kieser [1995] 135–140. o.). További híres kísérletek történtek a Volvo kalmari és uddevallai gyáraiban (autonóm munkacsoportok, üzemi elrendezés, Bakacsi [1999] 147. o.).

A jobb alsó mezőben szerepelnek a menedzsmentkurzusok tantermi kísérletei. Mivel ezek kiváló lehetőséget nyújtanak a hallgatóknak arra, hogy megismerkedjenek az elméleti modellek legfőbb üzeneteivel, széles körben használják őket például szervezeti magatartás és emberierőforrás-fejlesztés kurzusokon, továbbá – valamivel kisebb mértékben – a vállalati pénzügyek és a számvitel oktatásában. A számviteli szakemberek már két-három évtizeddel ezelőtt ráébredtek a kísérletezés erejére az elszámolóárak, a megbíró-ügynök problémakör, illetve a vezetői számviteli folyamatok magatartási hatásai kapcsán. Azóta a számvitel és a vállalati pénzügyek kísérleti módszerei folyamatosan gyarapodnak, s az 1980-as évek végére tudományosan is elfogadottá váltak (Komáromi [2002] 385–391. o., Moser [1996]).

A menedzsmenttudományi „elmélkedés” és az ismeretátadás *határán* helyezkednek el a szervezeti magatartás és szervezetszociológia laboratóriumi kísérletei, amelyek talán mégis a jobb felső, mintsem a jobb alsó negyedhez kötődnek szorosabban. Hasznosak ugyan az ismeretek átadásában, de hozzájárulásuk mind a mai napig nagyobb az elméletek fejlődéséhez. Neves, szervezeti és vezetési kérdéseket vizsgáló laboratóriumi kísérletek kötődnek Chris Argyris, Solomon Asch, David Kolb, Kurt Lewin, David McClelland, Philip Zimbardo és mások nevéhez (Smith–Mackie [2001], Wren [1994]).

A kísérletezés erősségei és gyengéi

A kísérletek legtöbb előnyéről már volt szó. A kísérletezés segítséget nyújt az elméletek ellenőrzésében, finomításában, újragondolásában, kiterjesztésében és továbbfejlesztésében, hasznos továbbá az ismeretek átadásában mind a közgazdaságtanban, mind a menedzsmenttudományokban. A következőkben sorra vesszük a további előnyeit.

– A kísérletek jobb információval szolgálnak bizonyos elméletek érvényességére vonatkozóan, mint a formalizált matematikai modellek. A feltételezések, amiken a kísérletek nyugszanak, gyakran elfogadhatóbbnak tűnnek, mint az „élettelen modellek” előfeltevései (Heckman–Smith [1995], 92. o.).

– A kísérleti eredményeket jóval könnyebb értelmezni, illetve elmagyarázni a célcsoportoknak, mint a matematikai modelleket (uo. 93. o.).

– Kísérleteink révén vagy sikerül verifikálnunk elméleteinket, vagy sem. Bárhogy is történjék azonban, „minden egyes alkalommal, amikor az új adatok az elmélet kiterjesztésére sarkallnak minket, a megújított elméletet összevethetjük új laboratóriumi vagy terepmegfigyelésekkel, s ez az összevetés legalább némelykor valamelyes sikerrel jár” (Smith [1989] 152. o.).

– A kísérleti módszerekhez szükség van intézményekre. A kísérletezés ezáltal „belekényszeríti az intézményi és információelvű gondolkodást minden egyes kísérleti elrendezésbe”. Emellett „a kísérleti módszereket arra is felhasználhatjuk, hogy ellenőrizzük bizonyos intézmények társadalmi megmaradására vonatkozó hipotéziseinket” (uo. 156–157. o.).

– Még ha a kísérletek nem is tudnak *sok* új ismerettel szolgálni, *némi* ismeretet bizonyosan nyújtanak, ami több, mint a *semmi*. Hasonlóképp, a kísérletek segítenek a spekulációk elkerülésében és gyakorlati kérdések vizsgálatának új szemszögeit tárják fel (Hogarth [1982] 113–114. o.).

Noha a kísérletezés erényei messze túlszárnyalják hátrányait, hasznos lehet felvázolni a módszer legfontosabb hiányosságait és hátulütőit is.

– A kísérleti alanyok nem információk passzív befogadói. Ellenkezőleg, komoly befolyást tudnak gyakorolni a kísérlet menetére és kimenetelére – ha másért nem, amiatt, hogy a megfigyelés pusztán ténye, illetve az, ahogyan a kísérlet célját észlelik, kihatással van magatartásukra (Hawthorne-effektus⁷). Hasonlóképpen, az észlelt intézményi követelmények és a megfigyelő, illetve a megfigyelt közötti aszimmetrikus hatalmi viszonyok a kinyilvánított preferenciák és a megfigyelhető magatartás torzulásaihoz vezethetnek (Heckman–Smith [1995] 101. o., Kieser [1995] 140–146. o.). Swieringa–Weick [1982] szerint „az érzések és a cselekvés előtérbe kerülhetnek a tényleges tudattartalmakhoz képest, de ez szokványos laboratóriumi vizsgálatokkal sohasem mutatható ki ténylegesen” (69. o.). Persze észre kell vennünk, hogy nem csupán a kísérleti alanyok hozhatják be észlelési torzulásaikat a vizsgálatokba, hanem maguk a kutatók is (Heckman–Smith [1995] 99. o.).⁸

– A kísérletező azon erőfeszítései, hogy „manipulálja, kontrollálja és mérje a változókat, szisztematikussá teszi ugyan a megfigyelést, ám egyben korlátozzák is azt, ami megfigyelhető és megtanulható. Az erős kontroll révén távolság, buktatók és rutinok ékelődnek a megfigyelő (kísérletező) és a megfigyelt (alany) közé”. A kísérletet végzők ugyanakkor „elfeledkezhetnek tudomást venni arról, hogy mindeközben számos más paraméter szabadon ingadozik, az értelmezést nehezítve” (Swieringa–Weick [1982] 72–73. o.).

– Ugyanúgy, ahogy mindennapi elméleteink eltérhetnek vallott értékeinktől, kísérleti úton megfigyelhető magatartásunk is eltérhet implicit magatartásunktól, azaz attól, amit kísérleti elrendezéseken kívül tanúsítunk (Bakacsi [1999] 42. o.).

– Nem tisztázott, hogy a hipotetikus szituációkat és választásokat tartalmazó kísérletek megbízhatók-e. A megbízhatóságnak két válfaja létezik. A *külső validitás* arra vonatkozik, hogy a kísérleti elrendezés helyénvaló-e, illetve a megfigyelt magatartások és levont következtetések általánosíthatók-e valós életbeli helyzetekre. A *belső validitás* a kísérlet helyes logikai struktúrájára és módszertanilag megfelelő megvalósítására utal (Roth [1988] 1022. o., Swieringa–Weick [1982] 57. o.).

– A legtöbb laboratóriumi kísérletet egyetemi diákok közreműködésével – vagy diákokon – végzik. Létezhetnek azonban helyzetek, amelyekben a diákok – szisztematikusan torzításai miatt – nem bizonyulnak „optimális” kísérleti alannak (Hogarth [1982] 109. o., Roth [1988] 1022. o.).

– A kísérletezés „átváltást [jelent] struktúra és szabadság között (...), két dimenzióban. Az első dimenzió annak a befolyásnak a mértéke, amit a kísérletező gyakorol a megfigyelt magatartás előzetes feltételrendszerére. A második dimenzió azon korlátozások nagysága, amelyeket a megfigyelt magatartás formájára vonatkozóan teszünk” (Swieringa–Weick [1982] 71. o.).⁹

⁷ A Hawthorne-effektus nevét azon longitudinális vizsgálatok után kapta, amelyeket 1924 és 1932 között végeztek a Western Electric vállalat hawthorne-i üzemében. A kísérletek eredendően a munkahely megvilágítása és a munkateljesítmény között fennálló kapcsolatra irányultak, a korai – ellentmondásos – eredmények azonban hamar a pszichikai tényezőkre, a személyközi kapcsolatokra, illetve a vezető-beosztott viszonyra irányították a kutatók figyelmét (Hart [1943]). Az idők során számtalan elméleti és módszertani kifogás merült fel a kísérletsorozattal szemben, amelyek közül kettő különösen fontos: egyfelől a hawthorne-i kutatók – visszatekintve – ideológiailag elfogultnak tűntek azon prekonceptiójuk iránt, miszerint az emberi viszonyok meghatározók. Másfelől a műhelyben végzett kísérleteket szemmel láthatóan befolyásolták a munkásalanyok, akik hamar felismerték, hogy a kutatókkal való együttműködés és az ő alig leplezett várakozásaiknak való megfelelés közvetlen pénzügyi és nem pénzügyi előnyökkel kecsegtet. A „Hawthorne-effektus” megjelölés ez utóbbi jelenségre vonatkozik (Kieser [1995] 140–146. o.).

⁸ „Mivel a kísérlettervezés során hozott döntéseket nem lehet a lehetséges tervváltozatok halmazából vett véletlen mintának tekinteni, nem kizárható, hogy a kísérletezőnek a kísérlet valószínű kimenetelére vonatkozó előzetes hiedelmei ténylegesen befolyásolják magát a kimenetelt, a tervezési döntéseken keresztül.” (Roth [1988] 1023. o.)

⁹ Lásd még: Ashton [1982] 103–104. o., Hogarth [1982] 111. o.

Kísérletek a közgazdaságtanban és a menedzsmenttudományokban

A kísérletezés szerepe a közgazdaságtanban

A kísérletek már majdnem bekerültek a közgazdaságtanba, amikor hirtelen mégis feledésbe merültek. A 19. század második felében ugyanis a német régi institucionalisták (a történeti iskola), közöttük Gustav Schmoller (1838–1917) megfogalmazták saját nézeteiket a közgazdaságtan „módszeréről” (*Madarász* [2002] 843–850. o., *Mátyás* [1999] 317–323. o.). Schmoller az empirizmust és a történeti-induktív módszert tekintette a közgazdaságtan helyes megközelítési módjának, szemben az arisztotelészi tudományfelfogással, amelyben „a definíciókat úgy tekintjük, mint *a priori* ráeszmélést az empirikus valóságra”. Szerinte „azon fontos felismeréseknek, amelyeket megfigyelés vagy kísérletek útján nem tudunk a valóságban is ellenőrizni, nincs helyük a tudomány épületében” (*Duindam–Verstegen* [2000] 129. o.).

Schmollert és történeti-induktív módszerét azonban hamar elsöpörte a közte és Karl Menger, az osztrák iskola alapítója közt kibontakozó úgynevezett első módszertani vita, a *Methodenstreit* (*Landreth* [1976] 273–276. o.). A belül igencsak heterogén történeti-induktív megközelítés nem volt képes konzisztens módszertani alternatívát állítani a jóval koherensebb, logikailag vonzóbb és összefogottabb határhaszon-elmélet ellenében, amelyet ráadásul a megismerés „egyéni belüli” útját és a logikai struktúrákat előtérbe helyező logikai pozitivista Bécsi Kör csillagának felemelkedése is megtámogatott (*Duindam–Verstegen* [2000], *Hülst* [1996], *Madarász* [2002], *Mátyás* [1999] 321. o., *Weik* [2001]).

Miután a régi intézményi iskola törekvése, hogy megközelítését „intézményesítse”, kudarcot vallott, a kísérletek több évtizedes száműzetésbe kényszerültek: sem a határhaszon-elmélet, sem az angol klasszikus politikai gazdaságtan (Smith, Ricardo, J. S. Mill, Marshall) nem támogatták a kísérletezést. Mill szerint „a társadalomtudományokban a kísérletezés megvalósíthatatlan, [mert] ha a társadalmi jelenségek törvényeinek a megállapítására kísérleti módszereket próbálunk alkalmazni, akkor az első nehézség, amivel szembetalálkozunk, hogy nem rendelkezünk mesterséges kísérletek lebonyolítására alkalmas eszközökkel” (*Mill* [2002] 560. o.). A klasszikusok így azután egy logikailag zárt, *a priori* elméletet építettek fel, amiben a racionalitás és az optimumra törekvés az uralkodó fogalmak, a „gazdasági problémákat pedig azáltal lehet megérteni, ha gondolkodunk rajtuk. Ez logikailag helyes, belül konzisztens elméleteket eredményez” (*Smith* [2002] 95. o.). „Miután a gondolkodás elegendő eljárási pontosságot, belső koherenciát és közösségi egyetértést produkált, a közgazdászok a világot leíró adatokra is alkalmazni kezdhetik eredményeiket” (*Smith* [1989] 152. o.).

E logikailag helyes és belül konzisztens elméletek legitimációjukat annak pusztán kijelentésével szereztek, hogy a közgazdaságtan alapvetően modellező tudomány. Logikai és tudományos műveleteket hajt végre a valóság különféle absztrakcióin, amelyek végső soron egyszerűsítő feltételek sorozatain nyugvó, matematizált modellek (*Hámori* [2003] 781–784. o., *Mátyás* [1999]). Kritikusan személve, a közgazdaságtan „tudománytalan tudománnyá” alakult, legalábbis Karl Popper nézetei értelmében, aki szerint „a tudományt definiáló legvégső kritérium – az ideológiákkal szemben – a falszifikálhatóság” (*Abercrombie és szerzőtársai* [1994] 320. o.). Márpedig az *a priori* közgazdasági elméletek – amelyek a főáramú közgazdaságtan építőkockáivá váltak – falszifikálhatatlanok: feltételeznek egynéhány dolgot, ezekre egy mesterséges világot építenek, majd előveszik a hipotetikus-deduktív módszert (*Kieser* [1995] 9–18. o., *Scherer* [2002]), hogy következtetésekre jussanak, végül következtetéseiket konkrét előírások formájában találják a való világ gazdaságpolitikája elé. Azt a logikai ellentmondást, hogy e konkrét előírásokhoz egy mesterséges világban jutnak, megvalósításuk azonban a minket körülvevő „hús-

vér világban” történik, többnyire figyelmen kívül hagyják, vagy elkendőzik. Herbert Simon már 1959-ben rámutatott erre a súlyos ellentmondásra, de szavaira akkor még kevesen figyeltek fel: „A közgazdaságtan kitarotán nyomul előre olyan területekre, amelyeken a klasszikus egyensúlyi modell erejét még soha senki nem mutatta meg, s amelyeken e modell helyénvalóságát újfent meg kell vizsgálni” (Simon [1959] 255–256. o.).

A közgazdasági kísérleteket – „filozófiai összeférhetlenségük” mellett – nagyon sokáig egy tisztán gyakorlati ok is hátráltatta: a közgazdaságtantól „azonnali gazdaságpolitikai alkalmazásokat vártak. Ez egy olyan beállítódást szült, amely nem mindig viseltetett megértéssel a tudományos kísérleti programokban implicite rejlő, hosszabb távú tudományfejlesztési célokkal” (Binmore [1987] 259. o.).

E különös kettősség – azaz, hogy a közgazdaságtan elvont, *a priori* tudománnyá vált, ugyanakkor rövid távú gazdaságpolitikai javaslatokat kellett szállítania – nem módosult a 20. századi közgazdasági gondolkodás fejlődésével és szerteágazásaival. Bármi mellett érveltek is Keynes követői, a monetaristák vagy éppen a neoklasszikusok, érveléseiket matematikai modellekbe és formális levezetésekbe sűrítették, amelyeket a gazdasági változók seregének kapcsolatairól alkotott, megingathatatlan – mert falszifikálhatatlan – hipotéziseikre alapoztak. A kísérletezésnek így aztán nem sok helye s tennivalója volt az elmélettől terhelt közgazdaságtanban. Függetlenül attól, hogy mely gondolati áramlatot vallották magukénak, a század vezető közgazdászai a kísérletezést nem tekintették többletértéket nyújtó módszertannak. Samuelson–Nordhaus [1985] szerint „a közgazdászok (...) nem tudják elvégezni a kémikusok és biológusok ellenőrzött kísérleteit, mert képtelenek könnyedén ellenőrizni az egyéb lényeges változókat” (8. o.). Robinson [1979] leszögezi, hogy „a közgazdászok nem tudnak ellenőrzött kísérleteket használni véleménykülönbségeik elsimítására” (1319. o.). Hayek [1978] azt érzékelteti, hogy „egy elmélet érvényességét sohasem tudjuk empirikusan ellenőrizni (...), ezért aztán a kísérlet elvégzése aligha érné meg a fáradozást” (255. o., idézi Smith [2002] 95. o.). A pozitív közgazdaságtan logikája szerint egy elmélet akkor minősült jelentősnek, ha sokat tudott megmagyarázni kevéssel (lásd Friedman [1953] 3–43. o., Szabó [1998] 403. o.). „Milton Friedman megnyugtatta a szakmabelieket, hogy mindennemű túlzott aggodalom egy használatba vett elmélet szerteágazó érvényességét illetően – tudománytalan” (Binmore [1987] 259. o.).

A főáramú közgazdaságtanban tehát nem volt hely a kísérletezés számára, mert ez a közvélekedés szerint semmiféle többletértéket nem adott a korábban megfogalmazott elméletekhez. A főáramba tartozó elméletalkotók így teljességgel figyelmen kívül hagyták a kísérleteket. A közgazdasági kutatások mellékvágányain azonban tudósoknak egy maroknyi csoportja kezdte megkérdőjelezni a kísérletezés haszontalanságát. Fő kifogásuk a következő kérdés formájában volt megfogalmazható: „Védhető-e az, ha azzal az érveléssel, amely szerint az elvont modellek nem valós életbeli vizsgálatra valók, a kísérletezést úgy, ahogy van, elvetjük?” E kutatók (Vernon Smith, Kahneman, Fouraker, Sauermann, Selton, Shubik és mások) rámutattak arra, hogy a közgazdasági modellek ellenőrzésének szükségtelenségét hangsúlyozó felfogás – amely saját legitimitását abból vezeti le, hogy e modellek amúgy sem közvetlenül a valóságon alapulnak – egyszerre cinikus és megmosolyogtató.¹⁰ Ebből ugyanis az következik, hogy a közgazdaságtan egy öncélú „matema-

¹⁰ Lásd például a matematikai közgazdász Zalai Ernő cikkét, aki Neumann Jánost idézve óv a *matematika l'art pour l'art* módon történő közgazdasági alkalmazásától (Zalai [1999] 604. o.). Bill Gerrard írásában (Gerrard [1995], 225–226. o.) Mark Blaug 1992-es könyvére hivatkozva (*The Methodology of Economics*, 2. kiadás) az „agyonmatematizált”, deduktivistá nézetek ellen és az empiricizmus mellett foglal állást, külön kitérve az ökonometria szakácskönyv-jellegű, mechanikus felhasználásának kockázatára. Itt érdemes megjegyezni, hogy az ökonometria és a matematikai közgazdaságtan között is feszül némi ellentét a módszertani absztrakció céljára és módjára vonatkozóan (Gerrard [1995]).

tikai mese”, s ha ez valóban így van, a politikaformálók és a gyakorlati szakemberek jobban teszik, ha bizalmatlansággal viseltetnek javaslataival szemben.

A kísérleti közgazdaságtan – a közgazdaságtudomány azon ága, amely kísérleteket folytat az elméletek ellenőrzött megfigyelés útján való ellenőrzése érdekében – a közgazdaságtani dogmatizmus ellenében megfogalmazódó szkepszisből nőtt ki. Igaz ugyan, hogy formalizálatlan kísérletek korábban is fel-felbukkantak a közgazdaságtan fejlődése során (jószerivel visszhang nélkül), a szisztematikus kísérletezés korszaka csak az 1960-as években vette kezdetét (*Plott* [1982] 1485. o.).¹¹ Ahogy *Roth* [1988] írta, „valószínűleg csak az elmúlt tíz-tizenöt évben indult meg az a folytonos és stabilnak tűnő átalakulás, aminek során a laboratóriumi kísérletezés eseti jellegű furcsaságból a sokszínű közgazdasági jelenségek vizsgálatának elfogadott eszközévé vált” (974. o.). Ez egyben azt is jelenti, hogy az emelkedett akadémiai körök egészen a legutóbbi időkig nem fogadták el a közgazdasági kísérleteket, illetve a kísérleti közgazdaságtant. A jég *Smith* és *Kahneman* 2002-es Nobel-díja után tört meg végleg; a tudományos „előszobáztatás” – mint a díj történetében annyiszor – most is harminc-egynéhány évig tartott.

A kísérleti közgazdaságtan alapvető értékeként talán azt említhetjük, amit *Smith* [1989] így foglalt szavakba: „A kísérletezés megváltoztatja azt, ahogy a közgazdaságtanról gondolkodsz. Ha kísérleteket végzel, hamar rájössz, hogy számos fontos kísérleti eredményt te magad és mások is reprodukálni tudnak. Következésképpen, a közgazdaságtanban olyan koncepciókat és gondolat kísérleteket kezdünk felsorakoztatni, amelyek alkalmasak arra, hogy demonstráljuk is őket, vagy éppen belebukjunk demonstrálásukba” (152. o.). A kísérletezés így visszaterelheti a közgazdaságtant a valósághoz, s rábírhhatja arra, hogy tudomást vegyen ajánlásainak néhány nagyon is gyakorlatias folyományáról. Ebben az értelemben a kísérleti közgazdaságtan egyszerre pragmatikus és empirista gondolati iskola.

Nem véletlen, hogy a kísérletezés a közgazdaságtan olyan területein talált termékeny talajra, mint a piacelmélet, az ár- és alkumechanizmusok, a kereslet és kínálat elmélete, az egyéni választások vizsgálata, az árverések elmélete, a pénzügyi piacok elmélete stb. (*Komáromi* [2002] 385–391. o., *Mukherji* [1996], *Roth* [1988]). E területek mindegyike laboratóriumban jól vizsgálható problémákkal foglalkozik, amelyek többsége a mikroökonómiához és a pénzügyi piacokhoz kapcsolódik. Vitathatatlan: a laboratóriumi kísérletek – a mintaméret és az ellenőrizhetőség eltérései miatt – jóval nehezkesebben alkalmazhatók makroszintű kérdésekre.¹²

A kísérleti közgazdaságtan hosszú kamaszévei alatt nyilvánvalóvá vált, hogy az iskola nem új elméletként, hanem sokkal inkább új módszertanként kíván fellépni, amelyet ugyanakkor szoros tudományos kötelek fűznek kimondottan két közgazdaságtani irányzathoz. Egyfelől a kísérleti közgazdaságtan a játékelméletben gyökeredez (*Mukherji* [1996]): a kísérletek jó része lényegét tekintve információs aszimmetria vagy részleges információ melletti kétszemélyes játék. Másfelől láttuk, hogy a kísérleti közgazdaságtant intézmények „vezérlik”, ami nyilvánvaló elmozdulást jelent az 1960 előtti intézménymentes elmélettől vissza az intézményi közgazdaságtan felé (*Smith* [1989] 157. o.). A kísérleti közgazdaságok nézetei szerint az intézmények a gazdasági szereplőket arra ösztönzik, hogy „saját elméleteket eskábáljanak össze a piacok működéséről” (uo. 166. o.).

¹¹ A Nobel-díjas *Vernon Smith* visszaemlékezése szerint első kereslet-kínálati kísérletét 1956 januárjában végezte, s mások is ez idő tájt láttak neki első kísérleteiknek (*Smith* [1989] 151. o.). Nincs sok értelme konkrét időponthoz kötni a kísérleti közgazdaságtan világra jöttét, de ha mégis ezt akarjuk tenni, *Rapoport-Orwan* [1962] cikke a „kísérleti játékokról” elfogadható születési dátumnak tűnik (*Szabó* [1998] 397. és 408. o.).

¹² Itt célszerű visszautalni az első részben a „társadalmi kísérletekről” írtakra.

A kísérletezés szerepe a menedzsmenttudományokban

Míg a közgazdaságtan minduntalan absztrakt, *a priori* tudomány mivoltát hangoztatta (tegyük hozzá: sikeresen), aközben a menedzsmenttudományok a gyakorlatias, „felhasználóbarát” kérdésekre irányította figyelmét, s ennek megfelelő retorikát fejlesztett ki. A vezetés sokak szerint nem is tudomány, hanem *társas tevékenység* (Drucker [1993], Mintzberg [1991]). Annyi bizonyosan igaz, hogy a menedzsmentkutatásnak soha nem volna szabad belefeledkeznie az elvont elméletgyártásba – s nem is teszi ezt „elviselhetetlenül” gyakran.

Az a fajta absztrakció, amely a menedzsmenttudományokban is tagadhatatlanul létezik, jelentős mértékben eltérnek a főáramú közgazdaságtant uraló absztrakciótól, és más logikát követnek: a menedzsment kutatói erősen formalizált, *a priori* elméletek alkotása helyett szeretnek empiriára alapozott *általánosításokba* bocsátkozni, amelyeket azután mindenki bőszen kritizál. Másfelől a menedzsmenttudományok kötelékeket építettek ki olyan pszichológiai, szociológiai és ismereteléleti alapelméletekhez, amelyek absztrakciós szintje jellegüknél fogva igen magas (Fried [2002], Weik [2002]). A szervezetelméletek, a szervezeti antropológia, a kibernetika, a rendszerelmélet, a marketingpszichológia és az ügynökelmélet csak néhány önkényesen kiválasztott példa ezekre a kötelékekre.

E kötelékek dacára a tudományos elmélkedés irányultsága igen eltérő a menedzsmenttudományokban. Noha a hipotetikus-deduktív módszer itt is jelentős szerephez jut, az indukciós törvényszerűségeken keresztül megközelítés – aminek során az *egyediből* kiindulva egy olyan *általánosig* akarunk eljutni, amely aztán magába olvaszthatja az egyedit – legalább ennyire lényeges, ha nem lényegesebb (*Abercrombie és szerzőtársai* [1994] 208. o.). Ezen ellentétes logika azt eredményezi, hogy módosul az empirikus vizsgálatok és ezzel együtt a kísérletezés szerepe (McClelland [1991]-t parafrázálva: „*that urge to generalize*”). A menedzsmenttudományokban először általában megfigyelünk, megpróbálunk viselkedésmintákat vagy magatartási struktúrákat feltárni, majd általánosítunk. Az általánosítás – ami itt is elsősorban modellépítést jelöl – tehát feltételezi az előzetes megfigyelést.¹³

A menedzsmenttel foglalkozók már a 19. század végén rájöttek arra, hogy a modellépítést sikerrel támogathatja az empirikus munka, különösen a kísérletezés. A korszak menedzsmentkutatói és gondolkodói azért kedvelték a kísérleteket, mert azok tudományosnak tűntek, s ekként összhangban voltak a kor természettudományos intellektuális ideáljával, továbbá „intézményi” követelményeivel. Mind Taylor és követőinek tudományos munkaszervezése, mind Hugo Münsterberg üzempszichológiája tántoríthatatlanul hitt a megfigyelés és kísérletezés erejében. Ugyanez mondható el – igaz, optimistább, az embert nem(csak) a technika és a struktúrák kiszolgálójaként értelmező felfogásban – a későbbi hawthorne-i kísérletekre, amelyek az emberi viszonyok tanának alapjait fektették le (*Kieser* [1995] 135–140. o.). 1925-től kezdve – párhuzamosan a nagy terjedelmű terepkísérletekkel – különféle tudományterületekről érkező tudósok (főleg pszichológusok) hada végzett laboratóriumi kísérleteket egyéneken, illetve egyének csoportjain (lásd például *Fisk* [1964]).

A második világháborút követően, a „bőség társadalmának” hajnalán (*Galbraith* [1998]), amikor a vállalatok szinte bármit el tudtak adni a fizikai javakra kiéhezett fogyasztóknak,

¹³ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a menedzsmenttudományokban ne volnának hipotetikus-deduktív elméletek és megnyilvánulások. Különösen a numerikus részdiszciplínák, így többek között a vállalati pénzügyek szolgálnak jó példákkal a deduktivista logikára. A sokat ünnevelt és sokat kritizált CAPM-modell (a tőkepiaci árfolyamok modellje), amely a vállalati részvények hozamkövetelményeinek meghatározására szolgál, magán viseli az axiomatikus-deduktivista gondolkodás minden jegyét (*Bodie-Kane-Marcus* [1998] 223–255. o.).

az eredményesség és hatékonyság körüli „nagy” vezetési és irányítási feladatok megoldottnak tűntek. Ettől vélhetően nem függetlenül, a holisztikus menedzsmentelméletek után kutató, nagy lélegzetű üzemi kísérletek megfogyatkoztak, a tudományos vizsgálódás középpontjába pedig az egyének és csoportok változó magatartása, illetve a kognitív struktúrák tevődtek. Ebben az időszakban burjánzottak a kisebb mintán végzett laboratóriumi kísérletek, s ahogy az lenni szokott, a megszülető eredmények értékesnek, ám gyakran egymásnak ellentmondónak bizonyultak.

A helyzet az 1970-es években változott meg ismét, amikor a vállalatok világszerte azzal a ténnyel voltak kénytelenek szembesülni, hogy az addigi „nyomásos” gazdasági modell „szívásos” modellé lényegült át, s a fogyasztók alkupozíciója látványosan megnőtt. A menedzsmentelméletek azóta is folyamatos átalakulásokon és módosulásokon mennek keresztül – a kutatók „menetrendszerűen” újragondolják ugyanazokra a kérdésekre adott korábbi válaszaikat. Az üzleti élet felgyorsulása a nagy terepkísérleteket is felébresztette hosszúra nyúlt téli álmukból; ezek központjában annak vizsgálata állt, hogy a „modern” munkaszervezési eljárások miként segítik a vállalatokat jobb teljesítményhez (Wren [1994]). Ezzel párhuzamosan a kísérleti módszerek azokon a területeken is terjedni kezdtek, amelyeken korábban évtizeden át ismeretlenek vagy észrevétlenek maradtak. A numerikus részdiszciplínák – így a pénzügyek és a számvitel – ráébredtek a magatartási tényezők jelentőségére, és kísérleteket kezdtek vizsgálni megismerésük érdekében (Fromlet [2001], Moser [1996]).

Összefoglalva: a menedzsmenttudományok mindig is erős kísérleti alapokkal rendelkeztek, amelyek eközben más tudományterületek, így a pszichológia és a szociológia befolyása alatt álltak. A menedzsmentkutatásokban a kísérletek adják az „elméleti általánosítások” empirikus (megfigyelési) bázisát. Ebből persze az is következik, hogy a közgazdaságtantól és a kísérleti közgazdaságtan esetétől eltérően itt sohasem volt szükség önálló kísérleti rész tudomány kifejlődésére. A „kísérleti menedzsment” ennél fogva multidiszciplináris és módszertanilag heterogén kísérleti programokra bomlik szét.

Elszigeteltség és konvergencia

A közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok egymástól való elszigeteltsége

A közgazdaságtan és a menedzsmenttudományokat – amelyek intézményileg a tudománynak ugyanahhoz az ágához tartoznak – általában ugyanazokon az egyetemeken oktatják. A szinergiahatásoknak ezzel azonban majdnem vége. Amióta a menedzsment a 20. század közepe táján önálló diszciplínába rendezte sorait, igen kevés intellektuális inputot kapott a közgazdaságtantól, illetve adott annak (Kaufman [2002]). Paradox módon a menedzsment ma talán közelebb áll a pszichológiához, a szociológiához, sőt némely mérnöki tudományhoz, mint a közgazdaságtanhoz (lásd például Koontz [1980] 162. o.). Ez annak ellenére így van, hogy mind a közgazdaságtan, mind a menedzsmenttudományok a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások „optimális” allokációjához és használatához kapcsolódó kérdéseket vizsgálják!¹⁴

E tanulmánynak nem célja, hogy ezen elszigeteltség okainak mélyére hatoljon. Néhány utalás és némi magyarázat mindazonáltal szükséges ahhoz, hogy a kísérletek esetle-

¹⁴ A tranzakciós költségek gazdaságtana, a kilátásmélet, a tulajdonjogok elmélete, a megbízó-ügynök elmélet, a korlátozott racionalitás elmélete, a játékelmélet, a modern pénzügyi és befektetésemélet, illetve a piacelméletek jelentik azokat a közgazdaságtani területeket, amelyek ötletekkel gazdagították a vezetési-szervezési tárgyú gondolkodást.

ges konvergenciát előmozdító hatása értelmezhetővé váljon. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok gondolkodása eltérő a tekintetben, hogy mi tekinthető tudománynak, s mi a tudomány célja. A főáramú közgazdaságtan régen elszakadt az empirizmustól, s a tudományt absztrakt elméletnek tekinti, ami – ha feltétlenül szükséges – valamilyen úton-módon gyakorlati iránymutatásokká transzformálható. A közgazdasági tudomány célja az, hogy belsőleg konzisztens, algebraileg jól kezelhető elméleteket fejlesszen ki, akár a gondolkodás pusztá örömeért is, amelyeknek nem szükségképpen kell a valós világot visszatükrözniük, vagy külső érvényességgel bírniuk (*Hutchison* [1977] 17. o., 71. o.). Noha a menedzsmenttudományok sem mentesek a gyakran felesleges tudományoskodástól, a kutatók többsége visszautasítja a *mainstream* közgazdaságtanra jellemző felfogást, mert meggyőződésük, hogy a tudománynak nem szabad valószínűtlenül elvonttá válnia, a külső érvényesség éppoly fontos, mint a belső, s az elmélet célja végső soron valós életbeli jelenségek megfigyelésén alapuló általánosításait adni. A tudománynak tehát meg kell tartania közvetlen gyakorlati alkalmazhatóságát (*McGuire* [1986], *Tranfield* [2002]).

Másodsorban, dacára a közeledés bizonyos jeleinek, a közgazdaságtan eszköztára igen távol áll a menedzsmenttudományokétól. A főáramú közgazdaságtan rálépett a numerikus tudománnyá válás útjára, legfőbb eszközeit a matematikai függvénytan szállítja nyereség- és veszteségfüggvények, költséggörbék, statikus és dinamikus ökonometriai modellek, többváltozós statisztikai elemzések stb. képében (*Smith* [2002]). A menedzsment ezzel szemben kedveli a szavakat: multidiszciplináris kutatási terület maradt, ahol a verbális magyarázat ugyanolyan fontos – ha nem fontosabb –, mint a statisztikai elemzés; a matematika eszköztárát nem mindig tartják sokra; a kvantitatív módszerek mellett elfogadottak a kvalitatív kutatási módszerek.¹⁵ Különösen fontos megjegyezni, hogy míg a közgazdaságtan ismeretelméletileg egységes, azaz általánosan vallott pozitivistá nézetrendszerrel rendelkezik, addig a menedzsmenttudományokban egymással paradigmátikusán összemérhetetlen álláspontok vetélkednek, vagy épp egészítik ki egymást (lásd *Brown* [1997], *Kieser* [1995], *Nodoushani* [2000]). Az alkalmazott módszertanok különbözőségei odavezettek, hogy a közgazdászok és a menedzsmentkutatók nem értik, nem becsülik egymást. Szembeszökően hiányzik a közösen beszélt nyelv (lásd például *Kaufman* [2002] 972–974. o.).

Harmadsorban és szorosan kapcsolódva az előző bekezdéshez, a közgazdaságtan felfogásában értelem és jelentés akkor jön létre, ha egy tudományos folyamat vagy érvelés lépései ésszerűen következnek egymásból (*Simon* [1979]). A mai menedzsmenttudományokban egy másfajta logika érvényesül: értelem és jelentés itt akkor születik, ha egy tudományos folyamat végterméke megfelel bizonyos előre rögzített standardoknak. Mindkét logika a funkcionalista-pozitivistá paradigma keretein belül marad, de eltérő következtetéseket és problémákat eredményez (*Beer* [2001], *Simon* [1986]).

Negyedsorban, szerencsétlen intézményi ellenállás figyelhető meg mindkét térfelel a túldoldalról érkező gondolatok elfogadásával kapcsolatban. Azok a közgazdászok, akik

¹⁵ Mindez nem jelenti azt, hogy a menedzsmenttudományok ne alkalmaznának előszeretettel matematikai-statisztikai eszközöket (számvitelmélet, vállalati pénzügyek, stratégiai menedzsment), vagy ne törekednének – főként azon kényszerűktől hajtván, hogy tudománymivoltukat igazolják – magas szintű absztrakcióra (lásd például *Brown* [1997], *McGuire* [1986]). A probléma ezzel kapcsolatban az, hogy ezeket az absztrakt fejtegetéseket a menedzsmenttudományok gyakorlati felhasználói nehezen és nem szívesen értelmezik, a társtudományok művelői pedig többnyire tudománytalannak tartják – így aztán nem marad célközönség, absztrakt cikkeiket a menedzsmentkutatók önmaguknak írják (*Beer* [2001] 60. o., *Kelemen-Bansal* [2002]). A menedzsmenttudományok művelői között élénk szakmai viták folynak arról, hogy a diszciplína elveszítheti-e, el fogja-e veszíteni, vagy már el is veszítette-e gyakorlati relevanciáját, s hogy hol húzódik a határ a megengedhető és a megengedhetetlen absztrakció vagy épp általánosíthatóság között (*McGuire* [1986], *Scandura-Williams* [2000]).

nem vetik meg nyíltan a menedzsmenttudományokat, vagy nem kérdőjelezik meg annak komolyan vehetőségét, a befolyásos akadémiai körök rosszallására számíthatnak. Hasonlóképp, azokat a menedzsmentkutatókat, akik némi rokonszenvvel viseltetnek az elvont, numerikus közgazdasági modellezés iránt, a legtöbb részdiszciplínában keményvonalas kollégáik rögvest semmirekellő „függvénytologatónak”, számvadászoknak fogják bélyegezni. A módszertani árok tehát kulturális szakadékká mélyült, ami a tudományterületek szervezeti (egyetemi, akadémiai stb.) felépítésében is tükröződik, s ami a kommunikációt nagymértékben gátolja (Kaufman [2002] 974. o.). Ahogy Hart [1943] megfogalmazta: „ez az elszigeteltség (...) egy jórészt akaratlagos folyamat, ami többek között azzal járt, hogy megszakadt az eszmecsere a társadalomtudományok különböző részterületei között” (150. o.). Igen fontos tehát látni, hogy a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok elkülönülésének kimondottan *intézményi okai* is vannak.

A kísérletezés mint a konvergencia lehetséges motorja

Ebben a kissé borús közegben a kísérletezés minden másnál kedvezőbb lehetőséget biztosít a tudományos közeledésre. Noha a módszertanok összhangba hozatala a közeledés neológ útjának tűnhet, s konvencionálisan úgy tartják, semmiféle konvergencia nem remélhető, amíg a mögöttes elméleti feltételezések nem harmonizálnak, ebben a nagyon is speciális esetben, amikor a közgazdaságtan művelői épp kezdik felismerni a kísérletezés hasznosságát, a módszertani közeledés a szorosabb együttműködés nyitánya lehet.

A kísérletezés két lépésben segítheti a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok konvergenciáját. Mint korábban említettem, a manapság tapasztalt félreértések („meg nem értések”) jelentős része visszavezethető arra tényre, hogy a módszertani elszigeteltség megakadályozza egy *lingua franca* fellelését. A kísérletek, amelyek az eltérő célok, feltételezések és kutatási irányok dacára gyakorlatilag ugyanazon módszertani kihívások elé állítják a két tudományterület művelőit, segíthetnek ennek a közös nyelvnek a megtalálásában. A kísérletezés tehát a közgazdaságtani és menedzsmenttudományi eszköztár, illetve munkanyelv metszetévé válhat. Ehhez az szükséges, hogy az első lépésben a kísérletezés nyújtotta lehetőségeket felhasználva közös kísérleti eljárások és nyelvezet kialakítására törekedjünk. E nézőpontból közömbös, hogy a közgazdászok a tudományos „elmélkedés” során továbbra is az elméletek kidolgozása után nyúlnának a kísérletekhez, míg a menedzsment-kutatók az elméletek megalkotása előtt.

A második lépésben az így kialakuló eljárások, a közössé váló nyelv s az alkalmazott eszköztárak közötti átfedések új, közös kutatási irányokat eredményezhetnek. Ha a közgazdaságtan és a menedzsment eddig feltáratlan vagy elhanyagolt területekre bukkan (márpedig ilyen területek folyamatosan születnek), „társas vállalkozások” indíthatók e területek feltérképezésére. Ezek a – nem feltétlenül formalizált – közös kutatási projektek, illetve az újonnan megfogalmazódó tudományos kérdésekről való szabad gondolkodás (*brainstorming*) olyan új koncepciók és tételek létrejöttében csúcsozhatnak ki, amelyeket mind a közgazdászok, mind a menedzsmenttudományok kutatói sajátjuknak éreznek. Amennyiben előáll egy – vagy inkább több – közös szellemi termék, az megnyithatja az utat a közgazdasági és menedzsmenttudományi elmélet konvergenciája, illetve valamiféle „kiegyensúlyozott kiterjesztése” előtt. E logika mentén a módszertani közeledés megelőzi az elméletek közeledését, s az utóbbi katalizátoraként funkcionálhat.

A felvázolt – kissé talán idealisztikus – konvergenciaút konstruktivista logikát követ (Fried [2001] 29–60. o.). Nem fogadja el, hogy a közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok elszigeteltségét az implicit elméletek „eleve elrendelnék”, ehelyett azt társadalmi képződményként értelmezi és látja. Azon a feltételezésen alapul, miszerint a

primer (elmélet előtti, illetve elméletmentes) gyakorlat az *elméleti* gyakorlat átmeneti fázisán keresztülmenve *elméletvezérelt* gyakorlattá válhat (Scherer [2002]).

Bármennyire intuitíven hangzik is, hogy a módszertani konvergencia az elméletek közeledéséhez vezethet, a konvergenciaút mentén számos akadály merül fel. Egyfelől a közgazdaságtan megingathatatlanul pozitivista tudomány, s a közgazdasági kísérletek egytől egyig azon az alapvető hiedelmen nyugszanak, hogy a bennünket körülvevő világ objektíve megismerhető és leírható. A megfigyelés ekként ismereteket és tudást generál, a kísérletek pedig a minket minden oldalról közrefogó társadalmi jelenségek megragadásának eszközei (Smith [1989], [2002]). A menedzsmenttudományok képviselői nem vallják egyöntetűen magukénak ezt a funkcionista megközelítést. Jóllehet a funkcionista paradigma továbbra is meghatározó a vezetési-szervezési gondolkodásban, az interpretatív-konstruktivista és kritikai felfogások szintén jelentős szerepet játszanak, s látványos hozzájárulásokat tettek a „tudomány” fejlődéséhez. A kísérleteket az interpretatív és a kritikai menedzsmentkutatásban is elterjedten használják, de az alapfeltételezések és vezérfonalak, amelyek mentén a kísérletezés végbemegy – továbbá a következtetések és *interpretációk*, amelyek az eredményekből adódnak – radikálisan eltérők. Nyitva marad tehát a kérdés, hogy vajon az ismeretelméletileg monolitikus közgazdaságtan képes lesz-e megbirkózni (megbékélni) a menedzsmenttudományok inherens episztemológiai sokszínűségével.

Másfelől a módszertant tekintve is marad néhány megoldásra váró kérdés (Birnborg [1968] 44–45. o., Moser [1998] 100–102. o.).

– Míg a közgazdaságtan mindig visszanyúlhat egy absztrakt elmülethez, a menedzsmenttudományi kísérletek mögött általában nincs kidolgozott, elvont elmélet. Bizonyos esetekben korábbi eredmények és modellek jelenthetnek támaszt, máskor azonban csak más tudományterületek (pszichológiai, közgazdaságtan, szociológia) alapelméleteihez lehet folyamodni.

– A közgazdasági kísérletek alanyai általában pénzbeli juttatást kapnak közreműködésükért – ezzel is a mindennapok alkufolyamatait próbálják leképezni. A menedzsmentkísérletekben az efféle pénzügyi ösztönzés inkább atipikus.

– A menedzsmenttudományi kísérletek ismételhetségét a közgazdasági kísérletekhez képest számos tényező korlátozza. Egyes ingerek például jellegüknel vagy a kialakuló kognitív torzulásoknál fogva alkalmatlanok az *ellenőrzött* ismétlésre.

– A közgazdasági kísérletek elrendezése általában jóval absztraktabb a menedzsmenttudományi kísérletek kialakításánál. Az absztrakció magasabb foka ahhoz szükséges, hogy az elrendezés semlegességét („sterilitását”) a lehető legnagyobb mértékben biztosítani tudják.

Záró megjegyzések

A tanulmány áttekintést kívánt adni a kísérletezés közgazdaságtanra, illetve menedzsmenttudományokra gyakorolt hatásáról, illetve e tudományokban játszott szerepéről, s amellet érveltem, hogy a kísérletek segíthetnek áthidalni a két diszciplína között jelenleg tátongó szakadékot. Az összkép inkább pozitív, igaz, még sok tennivaló akad.

Ígéretesnek tartom, hogy a kísérletezés – a közgazdaságtanban és a menedzsmenttudományokban fellelhető gyökeresen eltérő múltja ellenére – már most fel tud mutatni bizonyos eredményeket a konvergencia terén. Néhány eredendően numerikus menedzsmenttudományi diszciplínán belül – így például a pénzügyekben és a számvitelben – magatartási részdiszciplínák alakultak ki, amelyek gyakorta használnak közgazdasági báziselméleteket kognitív, magatartási és motivációs jelenségek magyarázatára.

Szintén pozitívumnak tekinthető, hogy a kísérletezés elfogadottsága – sőt immáron népszerűsége is – egyre növekszik a közgazdaságtanban. Az utóbbi két-három évben a „legelméletibb” közgazdászok előtt is felderengett, hogy a kísérletezés nem feltétlenül alacsonyabb rendű a matematikai modellezéshez képest, s az elméletek tesztelésének éppoly hasznos útját jelentheti. Smith és Kahneman 2002-es Nobel-díja éppen időben erősítette meg, hogy a kísérletezésnek szerepet kell játszania a jövő közgazdaságtanában.

A közgazdaságtan és a menedzsmenttudományok konvergenciájának apró jelei ugyanakkor túlon túl frissek ahhoz, hogy biztosak lehetnének a folyamat megállíthatatlanságában. Biztosítandó, hogy a közeledés nem bicsaklik meg, a közgazdászoknak és a menedzsmenttudományok művelőinek még számos ismeretelméleti és metodológiai kérdést kell nyíltan megvitatniuk. Tovább kell elemezniük a funkcionalizmus és pozitívizmus közgazdaságtudományban játszott szerepét, és egyezségekre kell jutniuk a tudományos közösség számára elfogadható – mert megbízhatóknak vélt – ismeretalkotási és elméletverifikálási módszerekről. Ez a tudományos vita azonban a jelenleginél sokkal nagyobb nyitottságot és konstruktivitást kíván meg mind a közgazdászoktól, mind a menedzsmentkutatóktól.

Hivatkozások

- ABERCROMBIE, N.–HILL, S.–TURNER, B. S. [1994]: Dictionary of Sociology. Penguin Books, London.
- AMBRUS-LAKATOS LORÁND–MESZERICS TAMÁS [2003]: Az ultimátumjáték elemzéséhez. Közgazdasági Szemle, 6. sz. 505–518. o.
- ASHTON, R. H. [1982]: Discussion of An Assessment of Laboratory Experiments in Accounting. Journal of Accounting Research, Vol. 20. No. 3. Melléklet, 102-107. o.
- BAKACSI GYULA [1999]: Szervezeti magatartás és vezetés. KJK Kerszöv, Budapest.
- BEER, M. [2001]: Why Management Research Findings Are Unimplementable – An Action Science Perspective. Reflections, Vol. 2. No. 3. 58–65. o.
- BERENDS, P.–ROMME, G. [1999]: Simulation as a Research Tool in Management Studies. European Management Journal, Vol. 17. No. 6. 576-583. o.
- BINMORE, K. [1987]: Experimental Economics. European Economic Review, Vol. 31. No. 1–2. 257–264. o.
- BIRNBERG, J.–NATH, R. [1968]: Laboratory Experimentation in Accounting Research. The Accounting Review, Vol. 43. No. 1. 38-45. o.
- BODIE, Z.–KANE, A.–MARCUS, A. [1996]: Befektetések. Tanszék Kft. Budapest.
- BROWN, R. B. [1997]: You Can't Expect Rationality from Pregnant Men—Reflections on Multidisciplinarity in Management Research. British Journal of Management, Vol. 8. 23–30. o.
- BUNGARD, W. [1997]: A proszociális magatartás kutatásának módszertani problémái. Megjelent: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): Szociálpszichológia szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest, 23–36. o.
- COLANDER, D. [1992]: Retrospectives – The Lost Art of Economics. The Journal of Economic Perspectives, Vol. 6. No. 3. 191–198. o.
- CRONBACH, L. J. [1975]: Beyond the Two Disciplines of Scientific Psychology. American Psychologist, Vol. 30. 116–127. o.
- CSEPELI GYÖRGY [2002]: Szociálpszichológia. Osiris, Budapest.
- DRUCKER, P. [1993]: Management: Tasks, Responsibilities, Practices. HarperCollins, New York.
- DUINDAM, S.–VERSTEGEN, B. [2000]: Theory for Accounting or Accounting Theory: An Essay on the Interaction between Economics and Accounting. European Journal of Law and Economics, Vol. 10. No. 2. 125–138. o.
- EDWARDS, K. D. [1996]: Prospect Theory – A Literature Review. International Review of Financial Analysis, Vol. 5. No. 1. 19–38. o.
- FISK, G. [1964]: The Frontiers of Management Psychology. Harper&Row, New York.
- FRIED, A. [2001]: Konstruktivismus. Moderne Organisationstheorien, Gabler, Wiesbaden, 29–60. o.

- FRIEDMAN, M. [1953]: *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago.
- FROMLET, H. [2001]: *Behavioral Finance—Theory and Practical Application*. Business Economics, Vol. 36. No. 3. 63–69. o.
- GALBRAITH, J. K. [1998]: *The Affluent Society*. Mariner, New York.
- GERRARD, B. [1995]: *The Scientific Basis of Economics – A Review of the Methodological Debates in Economics and Econometrics*. European Journal of Political Economy, Vol. 42. No. 2. 221–235. o.
- HAMORI BALÁZS [2003]: *Kísérletek és kilátások*. Daniel Kahneman. Közgazdasági Szemle, 9. sz. 779–799. o.
- HART, C. W. M. [1943]: *The Hawthorne Experiments*. The Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol. 9. No. 2. 150–163. o.
- HAYEK, F. A. [1978]: *Competition as a Discovery Procedure*. Megjelent: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. Chicago University Press, Chicago.
- HECKMAN, J. J.–SMITH, J. A. [1995]: *Assessing the Case for Social Experiments*. Journal of Economic Perspectives, Vol. 9. No. 2. 85–110. o.
- HOGARTH, R. M. [1982]: *Discussion of An Assessment of Laboratory Experiments in Accounting*. Journal of Accounting Research, Vol. 20. No. 3. Melléklet, 108–116. o.
- HUTCHISON, T. W. [1977]: *Knowledge and Ignorance in Economics*. BasilBlackwell, Oxford.
- HÜLST, D. [1996]: *Kritischer Rationalismus – Philosophie der aufgeklärten Moderne? Megjelent: Handbuch Politische Ideologien und Theorien, Vol. 2*. Leske-Budrich, Opladen, 337–355. o.
- KAUFMAN, B. E. [2002]: *The Role of Economics and Industrial Relations in the Development of the Field of Personnel/Human Resource Management*. Management Decision, Vol. 40. No. 10. 962–979. o.
- KELEMEN, M.–BANSAL, P. [2002]: *The Conventions of Management Research and their Relevance to Management Practice*. British Journal of Management, Vol. 13. 97–108. o.
- KIESER, A. [1995]: *Szervezetelméletek*. Aula, Budapest.
- KOMÁROMI György [2002]: *A hatékony piacok elméletének elméleti és gyakorlati relevanciája*. Közgazdasági Szemle, 5. sz. 377–395. o.
- KOONTZ, H. [1980]: *The Management Theory Jungle Revisited*. The Academy of Management Review, Vol. 5, No. 2. 175–187. o.
- LANDRETH, H. [1976]: *History of Economic Theory – Scope, Method and Content*. Houghton Mifflin, Boston.
- MADARÁSZ ALADÁR [2002]: *Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle, 9. sz. 838–857. o.
- MÁTYÁS ANTAL [1999]: *A modern közgazdaságtan története*. Aula, Budapest.
- MCCLELLAND, D. [1991]: *That urge to achieve*. Megjelent: *Kolb, D. A. és szerzőitársai: The Organizational Behavior Reader*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 111–117. o.
- MCGUIRE, J. B. [1986]: *Management and Research Methodology*. Journal of Management, Vol. 12. No. 1. 5–17. o.
- MILL, J. S. [2002]: *A moráltudományok logikája*. Megjelent: *Bekker Zsuzsa (szerk.): Alapművek, alapirányzatok*. Aula, Budapest, 560–571. o.
- MINTZBERG, H. [1991]: *The Manager’s Job: Folklore and Facts*. Megjelent: *Kolb, D. A. és szerzőitársai: The Organizational Behavior Reader*, 5Prentice Hall, Englewood Cliffs, 0–67. o.
- MOSER, D. V. [1998]: *Using an Experimental Economics Approach in Behavioral Accounting Research*. Behavioral Research in Accounting, Vol. 10. No. 3. Melléklet.
- MUKHERJI, A. [1996]: *The Handbook of Experimental Economics: A Review Essay*. Behavioral Research in Accounting, Vol. 8. 217–231. o.
- NODOUSHANI, O. [2000]: *Epistemological Foundations of Management Theory and Research Methodology*. Human Systems Management, Vol. 19. 71–80. o.
- PEUKERT, H. [2001]: *The Schmoller Renaissance*. History of Political Economy, Vol. 33. No. 1. 71–116. o.
- PLOTT, C. R. [1982]: *Industrial Organization Theory and Experimental Economics*. Journal of Economic Literature, Vol. 20. 1485–1527. o.
- RAPOPORT, A.–ORWANT C. [1962]: *Experimental Games: A Review*. Behavioral Science, 31–37. o.

- RIECKEN, H. W.–BORUCH, R. F. [1978]: Social Experiments. *Annual Review of Sociology*, Vol. 4. 511–532. o.
- ROBINSON, J. [1979]: What are the Questions? *Journal of Economic Literature*, Vol. 15. No. 4. 1318–1339. o.
- ROTH, A. E. [1988]: Laboratory Experimentation in Economics: A Methodological Overview. *The Economic Journal*, Vol. 98. No. 393. 974–1031. o.
- SAMUELSON, P. –NORDHAUS, W. [1985]: *Economics*. McGraw-Hill, New York.
- SCANDURA, T.–WILLIAMS, E. [2000]: Research Methodology in Management—Current Practices, Trends, and Implications for Future Research. *Academy of Management Journal*, Vol. 43. No. 6. 1248–1264. o.
- SCAPENS, R. W. [1994]: Never Mind the Gap—Towards an Institutional Perspective on Management Accounting Practice. *Management Accounting Research*, Vol. 5. No. 3–4. 301–321. o.
- SCHERER, A. G. [2002]: Szervezetkritika vagy szervezett kritika? – Tudományelméleti megjegyzések a szervezetelméletek kritikus alkalmazásához. Kézirat, BKÁE Vezetési és Szervezési Tanácsék, Budapest.
- SCHUMACHER, E. [1991]: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SEN, A. [2003]: *A fejlődés mint szabadság*. Európa, Budapest.
- SIMON, H. A. [1959]: Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. *The American Economic Review*, Vol. 49. No. 3. 253–283. o.
- SIMON, H. A. [1979]: Rationality as Process and as Product of Thought. *The American Economic Review*, Vol. 68. No. 2. 1–16. o.
- SIMON, H. A. [1986]: Rationality in Psychology and Economics. *The Journal of Business*, Vol. 59. No. 4. 209–224. o.
- SISAYE, S. [1998]: An Overview of the Social and Behavioral Sciences Approach in Management Control Research. *Behavioral Research in Accounting*, Vol. 10. Melléklet, 11–26. o.
- SMITH, E. R.–MACKIE, D. M. [2001]: *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- SMITH, V. L. [1989]: Theory, Experiment and Economics. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 1. 3. No. 1. 151–169. o.
- SMITH, V. L. [2002]: Method in experiment: Rhetoric and Reality. *Experimental Economics*, Vol. 5. No. 2. 91–110. o.
- SPRINKLE, G. B. [2003]: Perspectives on experimental research in managerial accounting. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 28. No. 4. 287–318. o.
- SWIERINGA, R. J.–WEICK, K. E. [1982]: An Assessment of Laboratory Experiments in Accounting. *Journal of Accounting Research*, Vol. 20. No. 3. Melléklet, 56–101. o.
- SZABÓ KATALIN [1998]: Közgazdasági kísérletek. *Magyar Tudomány*, 4. sz. 397–410. o.
- SZABÓ KATALIN [2003]: Az új intézményi iskola, avagy összefér-e a tudományos szigor a társadalmi relevanciával? Megjelent: *Bekker Zsuzsa* (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula, Budapest, 356–387. o.
- TANYI ATTILA [2000]: *Piac és igazságosság? Napvilág*, Budapest.
- TEECE, D. J. [1984]: Economic Analysis and Strategic Management. *California Management Review*, Vol. 26. No. 3. 87–110. o.
- TRANFIELD, D. [2002]: Formulating the Nature of Management Research. *European Management Journal*, Vol. 20. No. 4. 378–382. o.
- WEIK, E. [2001]: Kritischer Rationalismus. *Moderne Organisationstheorien*, Gabler, Wiesbaden, 1–28. o.
- WILLIAMSON, O. [1996]: Economics and Organization – A Primer. *California Management Review*, Vol. 38. No. 2. 131–146. o.
- WREN, D. A. [1994]: *The Evolution of Management Thought*. Wiley, Chichester.
- ZALAI Ernő [1999]: A közgazdaságtan metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról a Neumann-modell ürügyén. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 600–628. o.